

**Karl Polanyi.
Krytyka wolnorynkowego
fundamentalizmu**

Karl Polanyi. Krytyka wolnorynkowego fundamentalizmu

Fred Block

Margaret Somers

przełożyły

Joanna Bednarek

Agnieszka Kowalczyk

HETERODOX

Tytuł oryginału

The power of market fundamentalism: Karl Polanyi's critique

Originally published by Harvard University Press

Authors: Fred Block and Margaret R. Somers

The power of market fundamentalism: Karl Polanyi's critique

Copyright © by the President and Fellows of Harvard College, 2014

Copyright © for the Polish translation (chapters 1–4) Agnieszka Kowalczyk, 2019

Copyright © for the Polish translation (chapters 5–8) Joanna Bednarek, 2019

Zdjęcie Karla Polanyiego z archiwum rodzinnego Polanyich.

Za zgodę na wykorzystanie dziękujemy prof. Kari Polanyi-Levitt.

Redakcja Marcin Czachor

Redakcja językowa Ela Dajksler

Projekt okładki Waldemar Koralewski Portlab.pl

Projekt wnętrza i skład Ela Dajksler

Copyright © for the Polish edition by

Wydawnictwo Ekonomiczne Heterodox

Poznań 2020

ISBN 978-83-943671-8-3

Wydawnictwo Ekonomiczne Heterodox

ul. Mostowa 10, 61-854 Poznań

tel. (+48) 538 498 323

info@heterodox.pl

heterodox.pl

*Pamięci Daniela Bella i Alberta Hirschmana,
dwóch intelektualnych gigantów,
którzy podobnie jak my podziwiali Karla Polanyiego
i którzy nadal nas inspirują*

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA 11

ROZDZIAŁ PIERWSZY. KARL POLANYI I SIŁA IDEI 15

Postać Karla Polanyiego 22

Teoretyczny oręż Polanyiego 26

Wielka transformacja i stuletni pokój 29

Lata międzywojenne, Bretton Woods i powrót systemu waluty złotej 34

Globalna gospodarka dzisiaj 37

Wyparta lekcja historii 38

Keynes i Polanyi 42

Polanyi jako alternatywa dla Keynesa 46

Kluczowe idee Polanyiego 49

Gospodarka jako zinstytucjonalizowany proces (rozdział drugi) 50

Podważenie koncepcji autonomicznej gospodarki: zawsze i wszędzie zakorzeniona gospodarka (rozdział trzeci) 52

Zwodniczy urok autonomicznej gospodarki (rozdział czwarty) 55

Polityczne zakorzenianie rynków: historia systemu speenhamlandzkiego (rozdział piąty) 57

Nieustająca siła narracji o przeciwności (rozdział szósty) 59

Ambiwalentna relacja między wielkim biznesem i państwem (rozdział siódmy) 61

Rzeczywistość społeczna: potrzeba podporządkowania gospodarki polityce demokratycznej 62

ROZDZIAŁ DRUGI. POZA BŁĄD EKONOMIZMU 65

- Życie Polanyiego 68
- Wielka transformacja* 71
- Podstawowe koncepcje Polanyiego 82
- Metodologiczne narzędzia Polanyiego 89
- Wnioski 96

ROZDZIAŁ TRZECI. KARL POLANYI I PISANIE WIELKIEJ TRANSFORMACJI 99

- Drugie spotkanie Polanyiego z marksizmem 102
- Badając zwrot 106
- Wieloznaczności tekstu 110
  - Problem determinizmu 111
  - Problem z systemem speenhamlandzkim 116
- Niejasności koncepcji zakorzenienia i wykorzenienia 121
- Wnioski 126

ROZDZIAŁ CZWARTY. ODWRÓCENIE RÓL. KRYTYKA UTOPII WOLNEGO RYNKU 129

- Elementy utopii 133
- Utopijny ideał 135
  - Utopizm jako zaplanowany projekt 138
  - Utopizm jako tragedia 141

ROZDZIAŁ PIĄTY. W CIENIU SYSTEMU SPEENHAMLANDZKIEGO 149

- Polityka społeczna i stare prawo o ubogich 151
- Narracje o systemie speenhamlandzkim 155
- Inna narracja 158
- Wkład Polanyiego 161
- Narracja niezgodna z poprzednimi 162
  - Zawiłości i brak związków przyczynowych 162
  - Brak związków przyczynowych 166
- Rekonstruowanie rzeczywistości systemu speenhamlandzkiego 172
  - Ograniczony zasięg i epizodyczność skali powiązanej z ceną chleba 172
- Tendencje w zakresie wydajności i płac 178
  - Dochody gospodarstw domowych i prawo o ubogich 181

Narracja rewizjonistyczna	182
Powrót do złota	183
Malthus, parlament i nowe prawo o ubogich	186
Wnioski	189

ROZDZIAŁ SZÓSTY. OD UBÓSTWA DO PRZECIWSKUTECZNOŚCI 191

Ideowe zakorzenienie i fundamentalizm rynkowy podczas dwustuletniej debaty na temat pomocy społecznej	193
Nasze podejście teoretyczne	197
Teza o przeciwskuteczności: klin zmiany reżimu	201
Dwie rewolucje w polityce społecznej	203
Anglia: kryzys starego reżimu	203
Stany Zjednoczone: kryzys Wielkiego Społeczeństwa	205
Angielski stary reżim: pragmatyczny instytucjonalizm i racjonalna kontrola natury	207
Populacja i przeciwskuteczność: natura przeciwko rozumowi	209
Naturalizm społeczny	212
Realizm teoretyczny	215
Od biedy do przeciwskuteczności: narracja nawróceniowa	217
Ideowe powtórne zakorzenienie	221
Wynalezienie „biednych niezasługujących na pomoc”	221
Maltuzjańskie inspiracje w Stanach Zjednoczonych	224
Ideowe powtórne zakorzenienie raz jeszcze	228
Wnioski	230
Posłowie	235

ROZDZIAŁ SIÓDMY. NIEZMIENNA SIŁA WOLNORYNKOWEGO KONSERWATYZMU W STANACH ZJEDNOCZONYCH 241

Rozbieżności między Stanami Zjednoczonymi a Europą	246
Autonomiczny i trwały prawicowy ruch społeczny	249
Kontrruch Polanyiego	253
Zmiana sojuszy biznesowych	256
Zmiany w obrębie sojuszu biznesu i konserwatystów	264
Wnioski	269

ROZDZIAŁ ÓSMY. RZECZYWISTOŚĆ SPOŁECZNA 271

Poglądy Polanyiego na socjalizm	276
Nowa filozofia polityki: rzeczywistość społeczna	279
Co Polanyi rozumie przez „społeczeństwo”?	280

Co Polanyi rozumie przez „rzeczywistość”?	283
Powtórny rzut oka na konflikt rzeczywistości społecznej i utopizmu ekonomicznego	288
Wolność, demokracja i rzeczywistość społeczna	289

BIBLIOGRAFIA	296
--------------	-----

INDEKS	326
--------	-----

PRZEDMOWA

Niniejsza książka stanowi podsumowanie trwającej całe dziesięciolecie próby skonstruowania i upowszechnienia praktycznej wersji teorii społeczeństwa Karla Polanyiego. My, jej autorzy, spotkaliśmy się po raz pierwszy pod koniec lat 60., gdy byliśmy aktywistami ruchów studenckiego i antywojennego; odkryliśmy wtedy, że oboje żywimy entuzjazm dla myśli Karla Polanyiego. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, po latach wspólnego rozmyślenia i testowania pomysłów, zaczęliśmy pisać – były to czasy, kiedy rzeź thatcheryzmu i początkowych lat administracji Reagana zaczęły zapowiadać, co będzie się działo w przyszłości. Opublikowaliśmy nasz pierwszy artykuł poświęcony Polanyiemu w antologii *Vision and Method in Historical Sociology* (1984) [Wizja i metoda w socjologii historycznej] pod redakcją Thedy Skocpol; później zrobiliśmy sobie przerwę od pisania, ale nie od myślenia. Wróciliśmy do wspólnego pisania w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych i robimy to do dzisiaj.

Nasza współpraca, której główną siłą napędową jest podziw, jaki dla siebie wzajemnie żywimy, a także nasza zdolność do czerpania od siebie nawzajem inspiracji, jest niezwykle owocna. Niesie też ze sobą liczne wyzwania. Choć jesteśmy przede wszystkim uczonymi i zaangażowanymi intelektualistami, bywaliśmy zawsze reagowaliśmy emocjonalnie na zmieniające się, często w niepokojącym kierunku, polityczne uwarunkowania. Na szczęście zgadzamy się co do większości naszych poglądów politycznych i społecznych. Jednocześnie mamy zupełnie różne temperamy polityczne; jedno z nas przypomina w swoim optymizmie Pollyannę, drugie zaś wieszczy zagładę niczym Kasandra. Nie sposób orzec, która z tych perspektyw jest bardziej odpowiednia w obecnej epoce. Prognozowanie nigdy nie jest dobrym pomysłem – jak przekonał się sam Polanyi, gdy jego mowa pogrzebowa dla fundamentalizmu rynkowego okazała się, po publikacji *Wielkiej transformacji* w 1944 r., przedwczesna. Nie sposób jednak wątpić, że z racji odmiennych zalet, jakie każde

z nas wnosi do wspólnych projektów, ich wynik końcowy jest lepszy niż wszystko, czego moglibyśmy dokonać w pojedynkę.

Przez długi czas powstawania książki zaciągnęliśmy więcej długów, niż możemy wymienić w tym miejscu. Fred chciałby podziękować przede wszystkim swojej żonie Carole Joffe i córkom Miriam i Judith Joffe-Block, które dorastały, gdy trwały prace nad książką. Wszystkie trzy tolerowały nasze niekończące się rozmowy o Polanyim. Siostra Freda, Elizabeth, wspierała nas i udzielała pomocy w kwestii bibliograficznej. Jest on również wdzięczny grupie kolegów i koleżanek, którzy pomagali mu przez wiele lat; są to: Karl Klare, Matthew R. Keller, Magali Sarfatti Larson, Michael Peter Smith i Howard Winant. Margaret dziękuje swojemu partnerowi, Michaelowi Steltzerowi, i ukochanej przyjaciółce, Leslie DePietro; dawali oni podczas powstawania książki tak wielkie wsparcie, że oboje twierdzą, iż mogą teraz mówić Karlowi Polaniemu po imieniu. Ma również szczęście być otoczona kręgiem przyjaciół, bez których intensywność życia naukowego byłaby trudna do zniesienia. Margaret chce też wyrazić najgłębszą wdzięczność Danielowi Bellowi za lata intelektualnego wsparcia i zachęt, zawsze wyrażanych w charakterystyczny dla niego osobliwy, uroczy sposób.

Chcielibyśmy też podziękować wspólnie tym wszystkim, którzy pomogli nam w ukończeniu niniejszego projektu. Greta Krippner i Peter Evans interweniowali na pewnym etapie, umożliwiając nam doprecyzowanie argumentacji i uniknięcie niektórych bardziej skomplikowanych i zagmatwanych fragmentów pojawiających się w myśli Polanyiego. Michael Aronson z Harvard University Press okazywał podczas procesu narodzin książki nieskończoną cierpliwość i udzielał zachęt w trudnych momentach. Claire Whitlinger pomagała nam niestrudzenie jako asystentka badawcza na wczesnym etapie swojej kariery po ukończeniu studiów. Parul Baxi i John Kincaid pomagali nam pod koniec projektu. Ponadto cały ten wysiłek nie byłby możliwy bez ciągłej pracy Marguerite Mendell, Kari Polanyi-Levitt i Any Gomez, które stworzyły i wspierają działanie Instytutu Karla Polanyiego na Uniwersytecie Concordia w Montrealu. Ich przyjaźń, a także stworzona przez nie globalna sieć badaczy Polanyiego przez wiele lat ułatwiała nam pracę. Na samym początku projektu Margaret miała szczęście dyskutować o życiu Polanyiego z licznymi osobami wiedzącymi wiele na temat jego epoki i historii Węgier. Niestety kilka z tych osób zmarło; musimy tu wymienić Istvana Eorsi, Gyorgy'ego Litvana, Harry'ego Pearsona oraz Hansa i Evę Zeisel. Nieocenione rozmowy z nimi, a także z Gyorgim Markusem, Gaborem Vermesem, Giovannim Arrighim, Danielem Bellem, George'em Daltonem, E.J. Hobsbawmem, Peterem Lange, Anthonym Leedsem, Larrym Millem i Johnem Mylesem miały duży wpływ na kształt rozdziału drugiego. W 1986 r. Margaret brała udział w obchodach stulecia urodzin Karla Polanyiego w Budapeszcie, wydarzeniu sponsorowanym przez Węgierską Akademię Nauk. Podczas trwania

tego wydarzenia Kari Polanyi-Levitt rozsypała prochy Polanyiego i jego żony Ilony Duczynskiej nad brzegiem Dunaju. To również wtedy ona i Margie Mendell ogłosiły swoje plany stworzenia Instytutu Karla Polanyiego na Uniwersytecie Concordia. Nie sposób wyrazić, jak ważna była możliwość udziału w tym wspólnym doświadczeniu.

Następującym osobom pozostajemy wdzięczni za to, że przeczytały wczesne wersje rękopisu i zgłaszały do nich uwagi krytyczne: Elizabeth Anderson, Phineas Baxandall, Daniel Beland, John Bowman, Howard Brick, Rogers Brubaker, Michael Burawoy, Leonardo Burlamaqui, Ayse Bursa, Craig Calhoun, Michele Cangiani, Ana Celia Castro, Bill Domhoff, Phil Harvey, Donald Herzog, Alex Hicks, Larry Hirschhorn, Albert Hirschman, Dan Hirschman, Arlie Hochschild, Jerry Jacobs, Don Kalb, Michael Katz, Ira Katznelson, Michele Lamont, Bill Lazonick, C.K. Lee, Sandy Levitsky, Kristin Luker, Mick Mann, Jeff Manza, David Matza, Mark Mizruchi, Mary Nolan, Sean O'Riain, Jamie Peck, Frances Fox Piven, Guenther Roth, Bill Roy, Andrew Schrank, Gay Seidman, Eric Sheppard, Beverly Silver, Theda Skocpol, Brian Steensland, Marc Steinberg, Wolfgang Streeck, Richard Swedberg, Ron Suny, Claus Thomasberger, Dan Tompkins, John Walton, Josh Whitford, Karl Widerquist, Erik Wright, Mayer Zald i Viviana Zelizer. Prezentowaliśmy fragmenty książki podczas warsztatów NYLON na Uniwersytecie Nowojorskim, na warsztatach z historii porównawczej na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles, a także podczas licznych sesji Amerykańskiego Stowarzyszenia Socjologicznego. Jesteśmy wdzięczni za wnikliwą lekturę i komentarze ze strony wielu uczestników tych warsztatów i słuchaczy wystąpień. W końcu zaś Greg Clark, Peter Londert i Norma Landau z Uniwersytetu Kalifornijskiego w Davis i Tom Green z Michigan pomogli nam bardzo, gdy zagłęбилиśmy się w szczegóły funkcjonowania starego prawa o ubogich w Anglii. Dziękujemy również licznym studentom i studentkom za pomoc w badaniach, szczególnie Jane Rafferty, Claire Whitlinger, Danowi Schimmererowi, Danowi Samsonowi i Miguelowi Ruizowi. Jesteśmy również wdzięczni Leslie Ellen Jones za jej nieocenioną pracę nad redakcją rękopisu.

Fred, w kwestii pomocy ze strony instytucji, zawdzięcza najwięcej Fundacji Forda, a zwłaszcza Leonardo Burlamaquiemu, który przez ostatnie siedem lat wspierał jego badania. Bez stałej pomocy Leonarda dla tego projektu trudno by nam było ukończyć książkę. Margaret chciałaby podkreślić rolę wsparcia, jakiego przez wiele lat udzielały jej następujące instytucje: Fundusz na Rzecz Wspierania Rozwoju Dyscypliny Amerykańskiego Stowarzyszenia Socjologicznego; Program Studiów nad Rolnictwem Uniwersytetu Yale; Fundacja George'a i Elizy Howardów Uniwersytetu Browna; Instytut Nauk Humanistycznych, Instytut Badań Kobiet i Płci, Biuro Wiceprzewodniczącego ds. Badań oraz Kolegium Sztuk i Nauk Uniwersytetu Michigan; Centrum Badań Krytycznych nad Współczesną Kulturą Uniwersytetu Rutgers; Narodowy Fundusz na Rzecz Humanistyki; Międzynarodowe Centrum

Studiów Zaawansowanych Uniwersytetu Nowojorskiego; Centrum Studiów Zaawansowanych w Dziedzinie Nauk Społecznych i Behawioralnych Uniwersytetu Stanford; a także Eisenbergowski Instytut Badań Historycznych na Uniwersytecie Michigan.

Niektóre z rozdziałów ukazały się wcześniej w druku, choć wszystkie zostały znacząco zmienione na potrzeby książki. „Beyond the Economistic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi” ukazał się w: *Vision and Method in Historical Sociology* (red. Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge 1984). *Karl Polanyi and the Writing of „The Great Transformation”* opublikowany został w „Theory and Society” 2003, Vol. 32, s. 275–306. *In the Shadow of Speenhamland: Social Policy and the Old Poor Law* ukazał się w „Politics & Society” 2003, Vol. 31 (2), s. 283–323. *From Poverty to Perversity: Ideas, Markets, and Institutions over 200 Years of Welfare Debate* opublikowano w „American Sociological Review” 2003, Vol. 70(2), s. 260–287. Rozdział siódmy opiera się na tekście *Understanding the Diverging Trajectories of the United States and Western Europe: A Neo-Polanyian Analysis*, który ukazał się w „Politics & Society” 2007, Vol. 35(3), s. 1–31.

ROZDZIAŁ

PIERWSZY

**KARL POLANYI
I SIŁA IDEI**

Nieco ponad dwadzieścia lat temu zakończyła się, trwająca przez całe dziesięciolecia, zimna wojna między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim. Kiedy ZSRR upadł, niektórzy komentatorzy optymistycznie stwierdzili, że nastąpił „koniec historii”, ponieważ instytucje społeczeństw zachodnich ostatecznie udowodniły swoją wyższość nad wszystkimi innymi formami rządów¹. Od tego czasu USA doświadczyły traumy ataków terrorystycznych 11 września 2001 r., nieustannie prowadziły działania wojenne w Afganistanie i Iraku oraz dotknięte zostały największym kryzysem gospodarczym od czasów wielkiego kryzysu. W ciągu tych dwudziestu lat polityka Stanów Zjednoczonych stała się jeszcze bardziej spolaryzowana i niesprawna. Od próby usunięcia z urzędu Billa Clintona przez oszustwa i jawną nieudolność administracji George’a W. Busha po ekscesy Tea Party podczas administracji Obamy system polityczny coraz bardziej chwiał się w posadach. Dość powiedzieć, że triumfalizm głoszony wraz z upadkiem Związku Radzieckiego jest już tylko odległym wspomnieniem.

Niemniej jednak jakkolwiek niedorzeczny wydaje nam się teraz „koniec historii”, to jego obwieszczenie trudno sprowadzić do przejawu zwykłej pychy garstki nadmiernie optymistycznych prognostyków. Ostatecznie niewiele jest wartej uwagi treści we współczesnej teorii społecznej i ekonomicznej, które by nas przygotowały na ogrom tragedii ostatnich dwóch dekad. Ekonomisci byli szczególnie beztroscy w swych zapędach do popularyzowania doktryny głoszącej, że „deregulacja”, „elastyczność” zatrudnienia, obniżenie podatków dla bogatych i nieskrępowany wolny rynek przyniosą bezprecedensowy dobrobyt. Co więcej, model Stanów Zjednoczonych był wskazywany jako przykład dla innych – miał stanowić lepszą alternatywę

1 F. Fukuyama, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.

zarówno dla „eurosklerozy”², rzekomo nękającą kontynentalną Europę, jak i dla „kumoterskiego kapitalizmu”, który podminował najważniejsze gospodarki azjatyckie.

Oczywiście pojawiały się pewne istotne wyjątki od tego celebracyjnego nastroju. Począwszy od 2000 r., laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii Joseph Stiglitz³ podważał sensowność i zrównoważoność polityki gospodarczej narzucanej reszcie świata przez Waszyngton. Finansista i filantrop George Soros wydał serię książek⁴ kwestionujących argumenty leżące u podstaw spektakularnego wzrostu na globalnych rynkach finansowych. Johna Graya⁵, brytyjskiego politologa, niegdyś zwolennika Margaret Thatcher, zaczęły nękać wątpliwości, czy aby to nie zła „anglo-amerykańska” wersja kapitalizmu podważa stabilność bardziej produktywnego typu kapitalizmu, który rozkwitł na kontynencie europejskim. Natomiast Mark Blyth⁶, politolog pochodzący ze Szkocji, zaczął przyglądać się spektakularnemu wzrostowi zamożności najbogatszego 1% gospodarstw domowych w USA, który miał być efektem polityki czasów Reagana.

Wielu z tych kontestatorów i sceptyków wyraźnie czerpało inspirację z prac Karla Polanyiego (1886–1964), węgierskiego uchodźcy, intelektualisty i historyka gospodarczego, którego najważniejsza książka, *Wielka transformacja* (dalej: WT), została pierwotnie opublikowana w 1944 r.⁷ W pracy tej starał się zrozumieć siły historyczne, które doprowadziły do wielkiej wojny (pierwszej wojny światowej), wielkiego kryzysu lat trzydziestych, Nowego Ładu, rozwoju faszyzmu i nadejścia drugiej wojny światowej. Wielu uważa rozwiniętą przez niego teorię za najważniejszą i najbardziej systematyczną krytykę idei i praktyk wolnego rynku powstałą

2 Euroskleroza – upatrywanie źródeł trudności ekonomicznych, z jakimi boryka się Europa, w zbyt dużych wydatkach rządowych, wysokich stawkach podatkowych i nadmiernych obciążeniach regulacyjnych dotyczących korporacji.

3 J. Stiglitz, *What I Learned at the World Economic Crisis*, „The New Republic”, 17 kwietnia 2000, s. 56–60; tenże, *Globalizacja*, tłum. H. Simbierowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005; tenże, *Szalone lata dziewięćdziesiąte: nowa historia najświetniejszej dekady w dziejach świata*, tłum. H. Malarecka-Simbierowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

4 G. Soros, *Kryzys światowego kapitalizmu: zagrożenie dla społeczeństwa otwartego*, tłum. L. Niedzielski, Muza, Warszawa 1999; tenże, *Open Society: Reforming Global Capitalism*, Public Affairs, New York 2000; tenże, *On Globalization*, Public Affairs, New York 2002.

5 J. Gray, *Fałszywy świat: urojenia globalnego kapitalizmu*, tłum. M. Kotowski, Wydawnictwo „Wektory”, Wrocław 2014.

6 M. Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

7 W tym względzie z pewnością nie byli osamotnieni. Wśród innych kontestatorów, którzy zwrócili uwagę na dzieło Polanyiego jeszcze przed kryzysem, należy wymienić: F. Block, *The Vampire State*, The New Press, New York 1996; R. Kuttner, *Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets*, Knopf, New York 1996; D. Harvey, *Neoliberalism. Historia katastrofy*, tłum. J.P. Listwan, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2008; N. Klein, *Doktryna szoku: jak współczesny kapitalizm wykorzystuje klęski żywiołowe i kryzysy społeczne*, tłum. H. Jankowska, Muza, Warszawa 2009; M.R. Somers, *Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to Have Rights*, Cambridge University Press, New York 2008.

w XX w. – krytykę, której znaczenia dla zrozumienia naszego własnego okresu historycznego nie sposób przecenić.

W niniejszej książce chcemy pokazać, że ostrza krytyki Polanyiego nie stępił czas, a jego myśl wciąż może nadawać sens zaskakującym polityczno-gospodarczym wydarzeniom ostatnich kilku dekad, jak i ich współczesnym, społecznym i ekonomicznym konsekwencjom. Skupiamy się na odrodzeniu idei wolnego rynku w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. – idei pozornie pogrzebanej za czasów wielkiego kryzysu. Kierując się ideologią wolnego rynku, konserwatywni politycy rozpoczęli trwającą dziesięciolecia kampanię na rzecz odwrócenia reform Franklina Roosevelta, pierwotnie wprowadzonych w latach trzydziestych wraz z Nowym Ładem, a kontynuowanych w latach sześćdziesiątych przez Lyndona Johnsona w ramach programu budowy tzw. Wielkiego Społeczeństwa. Owe regulacje i programy narzuciły poważne ograniczenia na działalność spekulacyjną instytucji finansowych, zmniejszyły ekstremalne nierówności dochodów i podziału bogactwa z lat dwudziestych, zapewniły związkom zawodowym stabilną pozycję i uznanie zarówno w miejscu pracy, jak i w przestrzeni politycznej, stworzyły zabezpieczenia chroniące obywateli przed skutkami utraty pracy czy starzenia się. Mimo że biznesmeni i prawicowi intelektualiści przez wiele dekad szydzili z tych zmian, to ich los zmienił się dopiero w latach siedemdziesiątych, gdy konserwatyzm ponownie stał się potężną siłą na scenie politycznej Stanów Zjednoczonych. Wraz z objęciem stanowiska prezydenta przez Ronalda Reagana w 1980 r. ruch konserwatywny stopniowo zaczął dokonywać znaczących postępów w demontażu ram Nowego Ładu⁸.

Skutki tych wysiłków są nam obecnie bardzo dobrze znane. Od 1981 r. miał miejsce gigantyczny wzrost nierówności dochodów w USA, ruch robotniczy znacząco się skurczył, a zwykli obywatele stali się istotnie mniej chronieni przed działaniami, które skutkują zmniejszaniem ich dochodów⁹. A co najważniejsze, udział dochodów trafiających do najbogatszego 1% – z uwzględnieniem zysków kapitałowych – wzrósł z 10% w 1981 r. do rekordowego poziomu 23,5% przed kryzysem w 2007 r., a w 2012 r. znajdował się tuż poniżej tego poziomu¹⁰. Jeffrey Winters¹¹ oszacował, że czterystu największych podatników w Stanach Zjednoczonych ma 10 tysięcy razy większą

8 K. Phillips-Fein, *Invisible Hands: The Making of the Conservative Movement from the New Deal to Reagan*, Norton, New York 2009; H. Smith, *Who Stole the American Dream?*, Random House, New York 2012.

9 J. Hacker, *The Great Risk Shift*, Oxford University Press, New York 2006; R. Wilkinson, K. Pickett, *Duch równości: tam gdzie panuje równość, wszystkim żyje się lepiej*, tłum. P. Listwan, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2011; J. Hacker, P. Pierson, *Winner-Take-All Politics*, Simon and Schuster, New York 2010.

10 Co więcej, problem nie skończył się wraz z globalnym kryzysem finansowym. Saez i Piketty podają, że od 2009 do 2011 r. 121% wzrostu dochodów trafiło do najbogatszego 1% – zob. ciż, *Income Inequality in the United States, 1913–1988*, Tables and Figures updated to 2012, wrzesień 2013, „The Quarterly Journal of Economics” 2003, No. 1, <http://elsa.berkeley.edu/~saez/> (dostęp: 8.10.2013).

11 J. Winters, *Oligarchy*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

siłę nabywczą niż przeciętny obywatel należący do grupy 90% płacących najniższe podatki. Jest to dysproporcja porównywalna do nierówności w dystrybucji władzy w starożytnym Rzymie, występującymi między senatorami a stanowiącymi większość ludności niewolnikami i robotnikami rolnymi. Nieuchronnie ta ogromna dysproporcja władzy i dominacji – sama możliwa dzięki niezwykłemu rozrostowi sektora finansowego i rozluźnieniu ram go regulujących – doprowadziła do katastrofalnego globalnego kryzysu finansowego jesienią 2008 r.¹²

Nikt już nie kwestionuje tego, jak ogromną rolę w usprawiedliwieniu realizowanego przez ostatnie trzydzieści lat projektu demontażu Nowego Ładu odegrały idee wolnego rynku. Istnieją jedynie spory co do tego, jaką nadać im nazwę. Niektórzy używają terminu „neoliberalizm”, inni „leseferyzm”, a jeszcze inni po prostu „ideologia wolnego rynku”. W niniejszej książce, podążając za George’em Sorosem¹³, posługujemy się pojęciem fundamentalizmu rynkowego, ponieważ oddaje on quasi-religijną pewność wyrażaną przez współczesnych zwolenników samoregulacji rynku. Ponadto chcemy podkreślić podobieństwo tych idei do fundamentalizmu religijnego, który opiera się na objawieniu lub roszczeniu do prawdy, niezależnym od empirycznej weryfikacji oczekiwanej od nauk społecznych¹⁴. Ale bez względu na termin owe teorie i strategie wolnorynkowe zostały pomyślnie wskrzeszone w latach siedemdziesiątych XX w. – w odpowiedzi na sytuację postrzeganą jako porażkę polityki Nowego Ładu i projektu Wielkiego Społeczeństwa – aby zaradzić powszechnym problemom gospodarczym i społecznym. Forsowane przez potężne grupy interesów szybko pokonały okopane keynesowskie idee i propozycje polityczne, które dominowały w Stanach Zjednoczonych od połowy lat trzydziestych po lata sześćdziesiąte XX stulecia. W ciągu kolejnych czterech dekad ta zaktualizowana wersja leseferyzmu przekształciła się z teorii o marginalnym wpływie w konwencjonalną mądrość polityczną o zasięgu światowym, czego skutki obserwujemy do dziś¹⁵.

Niewątpliwie istnieją badacze podkreślający znaczenie idei wolnego rynku w niedawnej transformacji politycznej w Stanach Zjednoczonych¹⁶. Powstały

12 J. Stiglitz, *Freefall: jazda bez trzymanki. Ameryka, wolne rynki i tonięcie gospodarki światowej*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.

13 G. Soros, *Kryzys światowego kapitalizmu...*

14 Zob. rozdział szósty niniejszej książki.

15 J. Cassidy, *How Markets Fail*, Farrar, Straus, and Giroux, New York 2009; A. Burgin, *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*, Harvard University Press, Cambridge 2012; D.S. Jones, *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton University Press, Princeton 2012.

16 M. Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2002; D. MacKenzie, *An Engine, Not a Camera*, MIT Press, Cambridge 2006; J. Quiggin, *Zombie Economics: How Dead Ideas Still Walk among Us*, Princeton University Press, Princeton 2010; J. Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, Oxford University Press, Oxford 2010.

również cenne prace nakreślające historię tych idei oraz rozbudowanych sieci ich rozpowszechniania, jak i sposobów zapewnienia ich wpływu na kluczowe elity polityczne¹⁷. My chcielibyśmy jednak zogniskować naszą uwagę na innym aspekcie. Dążymy do tego, aby wyjaśnić, co sprawiło, że idee wolnorynkowe opanowały świat na taką skalę. Pytamy o to, co jest źródłem ich siły. Jak to możliwe, że idee, niegdyś zmarginalizowane i z pozoru skompromitowane w latach trzydziestych i czterdziestych XX w., ponownie stały się powszechną mądrością społeczną?

Podajemy te pytania, korzystając z narzędzi teoretycznych, które czerpiemy z lektur i analiz pracy Polanyiego. Zdajemy sobie sprawę, że pomimo stwierdzenia Josepha Stiglitz, iż „wydawać się może, że Polanyi odnosi się bezpośrednio do spraw współczesnych”¹⁸, pomysły Polanyiego nigdy nie weszły do szerokiego obiegu społecznego, jak to miało miejsce chociażby w przypadku Johna Maynarda Keynesa, Milтона Friedmana czy Friedricha Hayeka. Mimo że jest tak odmienna od wielu współczesnych analiz, to diagnoza źródeł kryzysu lat trzydziestych i czterdziestych XX w. zaproponowana przez Polanyiego siedemdziesiąt lat temu w WT ukazuje głębokie zrozumienie tych samych idei wolnorynkowych, które odegrały tak ważną rolę w przekształceniu świata nam współczesnego. W istocie wczesnodziewiętnastowieczna klasyczna ekonomia polityczna Thomasa Roberta Malthusa i Davida Ricarda, którą Polanyi obrał za obiekt swojej krytyki, z dumą uznawana jest za teoretyczną inspirację przez Friedricha Hayeka i Milтона Friedmana – dwie intelektualne figury, najściślej związane z odrodzeniem wolnorynkowych idei w drugiej połowie XX w. Niewątpliwie sukces, jaki osiągnęli teoretyczni przeciwnicy Polanyiego w przywróceniu moralnego i politycznego autorytetu doktrynie wolnego rynku, uczynił analizy autora WT jeszcze bardziej istotnymi dla zrozumienia obecnych czasów. To z tego właśnie powodu staramy się przybliżyć jego pomysły szerszej grupie czytelników i czytelniczek.

17 P. Krugman, *How Did Economists Get It So Wrong?*, „New York Times Magazine”, 2 września 2009, s. 36; K. Phillips-Fein, *Invisible Hands: The Making of the Conservative Movement from the New Deal to Reagan*, Norton, New York 2009; C. Crouch, *Osobliwa nie-śmierć neoliberalizmu*, tłum. Ł. Dominiak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015; R. Frank, *The Darwinian Economy: Liberty, Competition, and the Common Good*, Princeton University Press, Princeton 2011; A. Burgin, *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*, Harvard University Press, Cambridge 2012.

18 J. Stiglitz, *Słowo wstępne*, (w:) K. Polanyi, *Wielka transformacja*, tłum. M. Zawadzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. vii.